

ГЛОВО

“Гетьманської столиці” № 1 (94) січень – лютий 2023 р.

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

КОЛЕКТИВ ЗАПОВІДНИКА ЗІ СТАТУСОМ «НАЦІОНАЛЬНИЙ»

Наталія РЕБРОВА

генеральний директор

Тетяна ГОРІХІНА

провідний інженер з кадрових питань

15 років тому, у листопаді 2007 року заповідник «Гетьманська столиця» отримав статус національного. Це був великий аванс і віра в наш потенціал Президента Віктора Ющенка! Це поставило для колективу завдання прямувати до найвищих досягнень, найвагоміших показників у реалізації ідеї національного відродження і розвитку України.

Який шлях здолав колектив за 15 років? У 2007 році штат заповідника складався з 61 штатної одиниці. Сьогодні це 105 штатних одиниць! Сьогодні в закладі працює 18 осіб – із тих, які стояли біля витоків наших здобутків.

Підтримка та стимулювання до навчання стало запорукою росту нашого професіоналізму. За ці 15 років вищу освіту отримали 29 наших колег. Пишаємося тим, що три історики заповідника захистили дисертації та отримали науковий ступінь «кандидат історичних наук». Одна з колег готується до захисту дисертації. Ще один колега навчається в аспірантурі.

Систематичні курси, підвищення кваліфікації організовуються для всіх категорій наших працівників. У 2022 році ми поставили перед собою ще одну високу планку – спеціалісти галузі мають володіти англійською мовою! І вже радо вітали наших колег, які першими її підкорили – самостійно підготували екскурсії англійською мовою та успішно їх здали!

Упродовж 15 років одружились 19 наших колег, народилось 42 дитини!

Забезпечуючи виконання пам'яткоохоронної, наукової, адміністративної, господарської та фінансової діяльності за цей період нашими співробітниками здійснено 3 513 відряджень.

Важливою для нашої роботи є налагодження тісної наукової співпраці з зарубіжними колегами. Для цього наші історики здійснили відрядження в музеї, заповідники та архіви Австрії, Білорусі, Греції, Естонії, Німеччини, Польщі, Росії, Румунії, США, Франції.

В нашому колективі є спеціалісти, яких рідко зустрінеш в організаціях нашого регіону – історики-науковці, архі-

тектор, художники-реставратори, екскурсоводи, організатори екскурсій, робітники зеленого будівництва, юрисконсульт. Вони виростили і сформувались як професіонали разом з нами і сьогодні гідно, на високому професійному рівні, забезпечують важливі напрямки роботи заповідника.

Хочемо підкреслити, що з усвідомленням необхідності стверджувати Україну щодня і на високому професійному рівні наші колеги освоїли навички таких професій, як спеціаліст із залучення благодійних коштів, археолог, журналіст, рекламний агент, сценарист, режисер, оператор, фотограф, фахівець з монтажу, актор, ландшафтний дизайнер, агроном та інші.

Колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Фото 2021 р.

Наш колектив вже тривалий час є важливим методичним центром музейної і заповідної справи північно-східного регіону. Наші високопрофесійні фахівці допомагають, консультують, проводять семінари, лекції, круглі столи для колег-музейників та науковців з багатьох регіонів України.

Здобутки колективу за 15 років були багаті різні підтверджені державними, відомчими, обласними, регіональними нагородами. Почесного звання «Заслужений працівник культури» удо-

стоєна Наталія Реброва, орденом княгині Ольги III ступеня нагороджена Наталія Дробязко, медаллю «За працю та звитягу» – Любов Кіяшко, Почесними грамотами Кабінету Міністрів України нагороджені Микола Терех та Наталія Дробязко, подяками Прем'єр-Міністра України – Любов Кіяшко та Галина Вербенець, відомчі нагороди Міністерства культури України «За багаторічну плідну працю в галузі культури» отримали троє наших колег.

І підтвердженням того, що наш колектив став колективом, що відповідає критеріям національного стала Постановою Кабінету Міністрів України №287 від 18.04.2018 р. «Про деякі питання оплати праці працівників Національного заповідника «Гетьманська столиця» і працівникам заповідника були встановлені коефіцієнти і забезпечена гідна заробітна плата, доки наша робота відповідає критеріям високого статусу.

Важливим є те, щоб кожен з нас усвідомлював – від діяльності кожного залежить загальний результат!

Перевіркою для колективу на міцність, силу духу, мужність, вірність спільним цілям, згуртованість стала повномасштабна війна... І вже зараз ми можемо засвідчити, що більшість з нас цю перевірку пройшли з гідністю! На сьогодні маємо шістьох колег які захищають нашу Україну у лавах Збройних Сил України! Важливим є і те, що нас об'єднує розуміння важливості допомоги Збройним силам України – з перших днів і до сьогодні малими і великими справами ми це реалізуємо!

За увесь цей час наш колектив збільшувався, розвивався, набував професійності. Але, на жаль, ми і втрачали колег. У Вічність відійшли Олександр Терех, Олександр Карпенко, Тетяна Каторженко, Олександр Третяков, Олексій Дробязко, Галина Ісакієва, Микола Терех. Пам'ять про них буде завжди жити у наших серцях!

Підсумовуючи, хочеться зазначити, що запорукою усіх здобутків нашого колективу є люди, сповнені почуття патріотизму, які щоденно і наполегливо навчаються, які демонструють взаємоповагу та завжди готові до взаємодопомоги, які ставлять перед собою сміливі цілі і прикладають великі зусилля, щоб їх реалізувати! Тому в душі кожного з нас – безперечно почуття гордості від причетності до родини **Національного заповідника «Гетьманська столиця»!**

БАТУРИНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО: 1794-1803 роки

**Альона
ГРАБОВЕЦЬ**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Гетьман Кирило Розумовський пов'язав з Батурином значну частину свого життя. Завдячуючи його наполегливості та клопіткій і продуманій праці у 1750 р. місто отримало статус гетьманської столиці. Звідси Кирило Розумовський керував державою та розбудовував її упродовж свого гетьманування у 1750–1764 рр. Після скасування інституту гетьманства, незважаючи на заборони російських правителів, він приїздив до Батурина у другій половині XVIII ст. та проживав у ньому. Джерела фіксують його перебування тут у 1776–1778, 1781, 1787–1788 рр. А в 1794 р. Кирило Розумовський остаточно оселився у Батурині – щоб у своїй Батьківщині провести останні роки та навічно спочити у рідній землі.

Повернувшись до гетьманської столиці Кирило Розумовський зосередив значну частину своєї уваги на господарській діяльності. У 1797 р. із заводу князя Ліхтенштейна він виписав іспанських овець, закупив новітнє технічне устаткування для удосконалення суконної та воскової мануфактури, облаштував млини. Змістовним свідком промислового розвитку Батурина другої половини XVIII ст. та днянь гетьмана у цьому напрямку є печатка суконної мануфактури, яка зберігається фондах Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Кирило Розумовський був справді гарним господарем, про що у 1805 р. засвідчив лікар та мандрівник Отто фон Гун: «Селяни благословляють пам'ять покійного Гетьмана. Скільки я

не їздив по тутешньому краю, скрізь відмічав, що і старі, і малі, і дворяни й прості люди, всі без винятку прославляють його пам'ять і називають ті часи, в котрі він жив, «золотими».

У цей час Кирило Розумовський активно займався будівельними справами. Наприклад, у 1799–1803 рр. він звів прекрасний палацово-парковий ансамбль та Воскресенську церкву, яка стала усипальницею гетьмана. Його правнук, Каміло Розумовський, з цього приводу зазначав: «за своє життя він побудував стільки, що, мабуть, можна говорити про будівельну манію».

У Батурині Кирило Розумовський не вів усамітненого життя. Разом з ним постійно мешкали племінниця Софія Апраксина зі своїм товаришем Михайлом Гудовичем та правнучка Наталія Розумовської, Віра Чорбина. Був у нього і штат домашніх робітників у кількості 261 особи. Гетьман підбирав їх ретельно та винаймав навіть із-за кордону. Приміром, англієць Статер виконував обов'язки управителя маєтностей, німець Дусик – лікаря, француз Адам – бібліотекаря. Таке оточення гетьмана засвідчувало його основні пріоритети на ту пору: розвиток та підтримка в належному стані господарства, турбота про здоров'я, наукові та літературні зацікавлення.

Також повсякденне життя Кирила Розумовського урізноманітнювали візити членів родини та знайомих. Наприкінці 1798 р. до нього завітали донька Єлизавета та син Олексій, у 1799 р. – онука Марія Кочубей зі своїм чоловіком, та товариш гетьмана Петро Завадовський, у 1800 р. – донька Наталія Загрязька, син Іван, онуки Олексій Васильчиков, Петро Розумовський, Олександр Апраксін. Варто відзначити, що цілий рік (з грудня 1799 р. до січня 1801 р.) разом з батьком мешкав його син Андрій. Визначною подією у житті Кирила Розумовського стало весілля його онуки Варвари з князем Миколою

Репніним-Волконським, яке відбулося 12 листопада 1802 р. у Батурині. Восени того ж року Кирило Розумовського навідав син Лев з дружиною Марією.

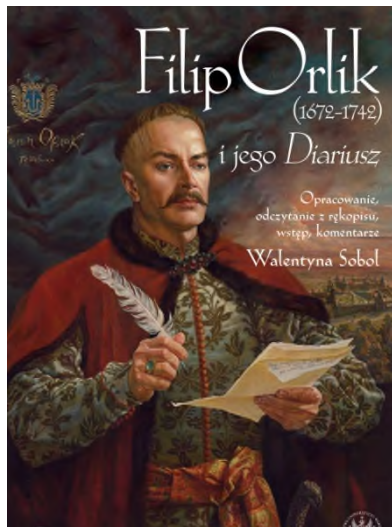
Перебуваючи в Батурині Кирило Розумовський цікавився усім, що відбувалося у тогочасному європейському суспільстві. На це вказує виписана ним періодика: «Лондонський кур'єр» та «Журнал Франкфурта» – новинні видання, «Універсальний меркурій» – відомий політичний журнал. Крім цього, світогляд гетьмана яскраво ілюструвала його батуринська мистецька збірка, яка включала портрети політичної еліти Гетьманщини: Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Павла Полуботка, Семена Палія.

З кожним роком здоров'я Кирила Розумовського невпинно погіршувалося. Загострилися хвороби суглобів і йому стало навіть тяжко писати. Тож гетьман серйозно віднісся до питання вирішення свого суду. Упродовж 1800–1801 рр. він підготував заповіт, який був юридичного засвідчений у Конопотському повітовому земському суді.

Помер Кирило Розумовський у гетьманській столиці. На цей факт вказує напис на епітафії з надгробка гетьмана: «Тут спочиває тіло генерал-фельдмаршала, сенатора, дійсного камергера і орденів російських св. Апостола Андрія Первозваного, св. Олександра Невського, польського Білого Орла і голштинського св. Анни Кавалера, графа Кирила Григоровича Розумовського, який народився 18 березня 1728 року і помер у Батурині 9 січня 1803 року о другій годині після полудня. Він прожив 74 роки 9 місяців і 22 дні». Гетьман був похований у Воскресенській церкві, збудованій на його замовлення в середмісті, біля Мазепиної Цитаделі. Багате визначними діяннями життя Кирила Розумовського найкраще характеризує його геральдичний девіз «Славу примножувати ділами!».

ДО ВАШОЇ КНИЖКОВОЇ ПОЛИЦІ

З нагоди 350-річчя від дня народження гетьмана України Пилипа Орлика, що відзначалося у 2022 році, у видавництві «WUW» Варшавського університету (Республіка Польща) вийшла друком частина відомого «Щоденника» Пилипа Орлика. Книгу «Filip Orlik (1672-1742) i jego Diariusz» підготувала до друку знана дослідниця давньої української літератури, професорка Варшавського університету Валентина Соболев. Рукопис «Щоденника» – це єдиний відомий на сьогодні гетьманський щоденник. За обсягом він сягає понад 3 тисячі сторінок і є одним з найбільших в історії літератури. Він дійшов до нашого часу і зберігається в Архіві Міністерства закордонних справ Франції. Писав його Пилип Орлик у тяжкі роки життя в еміграції, перебуваючи в різних європейських містах. Збережені

сторінки «Діаріуша подорожнього» охоплюють 1720-1732 роки.

Завдячуючи титанічній роботі польських видавців і професорки Валентини Соболев, читацький загал може ознайомитись з унікальною автобіографічною працею борця за державну незалежність України. Укладачі книги презентували фрагмент твору, що відображає час, коли Пилип Орлик жив в еміграції у Салоніках (1725 та 1726 роки). В ці роки, попри всі складнощі емігрантського життя, Орлик вів активну дипломатичну діяльність, не дозволяючи українському питанню зійти з політичної арени Європи.

Видання є цінним джерелом для істориків, дослідників, любителів літературного бароко та всіх, хто цікавиться особистістю автора першої української Конституції.

КРОКИ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ САДИБИ КОЧУБЕЇВ У ХХ СТ.

**Руслана
ОГІВСЬКА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

У роки окупації Батурина під час Другої світової війни (1941-1943), на території садиби Кочубеїв було значно пошкоджено будинок генерального судді В. Кочубея, пам'ятку архітектури середини XVII ст. В повоєнний період великого значення держава надавала роботі культосвітніх закладів. Тому, у кожному населеному пункті, визволеному від нацистів, силами місцевої влади масово відбудовувалися і ремонтувалися будинки культури, клуби, бібліотеки, музеї.

У Державному архіві Чернігівської області зберігається ряд документів в яких йде мова про заходи щодо впорядкування садиби Кочубеїв в Батурині у повоєнний період. У травні 1947 року була видана постанова Батуринського райвиконкому про заходи впорядкування стану пам'яток старовини і природи. З постанови відомо, що голову Батуринської сільради, Антона Демидовича Котляра зобов'язували взяти парк Кочубея, як історичну і художню цінність, під свій особистий контроль. Заборонити громадянам проводити випас худоби, проїзди будь-яким транспортом, а також самовільні рубки і знищення дерев парку. Здійснити очистку парку і повсякденно тримати його в культурному стані. Провести бесіду з жителями Батурина та наголосити, що парк Кочубея є історичною і мисте-

цькою цінністю держави, а особи, винні в порушенні цієї постанови, підлягають штрафу до 100 крб. або примусовим роботам до 1 місяця. Контроль за виконання цієї постанови поклали на голову Батуринської сільради, завідувача комунального господарства і на органи міліції.

4 червня 1952 року на засіданні Батуринської сільради знову піднімали питання благоустрою «Кочубеївського саду». В протоколі засідання зафіксовано ряд питань щодо впорядкування території парку, які були підняті головою сільради Ф. С. Стефанюк: «Обгородити парк в урочищі «Кочубеївський сад», прополоти в парку 0,30 га розплідника клена самосійного. Завершити обкопування території парку, яке розпочав з власної ініціативи місцевий житель М. Каторженко.

У вересні 1959 року було проведено обстеження парків Батурина. У збереженому акті обстеження, який

складали інспектор з охорони пам'ятників архітектури М. Призант та заступник голови Виконкому Батуринської районної ради депутатів робітників Ровний, зазначається, що в парку біля будинку Кочубея збереглася липова алея, яка підводить до західної частини парку. Збережено окремі дерева та окремі групи дерев. Загалом парк для обслуговування населення не існує – доріжки та стежки заросли бур'яном і дикорослими чагарниками. Парковий ставок, водне дзеркало якого складало 1,5 га, висох. Дамбу, яка підтримувала рівень у ставку, зруйновано. Площа парку розміром 10 га покрита чагарниками, внаслідок чого утворилася велика кількість сухостійних та інших уражених хворобами дерев, які підлягають вирубці. Для відновлювальних робіт по парку, що представляє інтерес як зразок паркової архітектури, орієнтовно знадобиться 500 тис. руб. Для відновлювальних робіт по будинку

Кочубея – триста тис. руб.

Отже, вищезгадані документи мають історичну цінність. Адже на основі їх ми можемо прослідкувати етапи впорядкування та збереження садиби Кочубеїв, які передували масштабній реставрації архітектурної пам'ятки 1973-1975 років.

Будинок генерального судді В. Кочубея. Фото 1957 р.

КНИЖКОВІ ЗНАКИ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

**Анастасія
НІКІТИНА**

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Приватна бібліотека – помітна частина культури будь-якої країни. Тому досліджуючи приватні книжкові зібрання, можна отримати унікальні відомості про відносини певного народу до книги, зрозуміти особливості періоду, моду, настрої тощо.

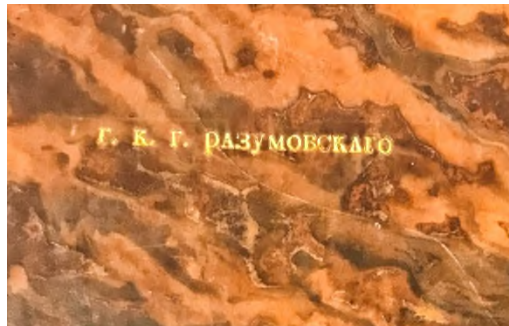
Дослідження й реконструкція приватної бібліотеки включає безліч аспектів: вивчення історії формування книгозбірні, її змістовне наповнення, долю та стан збереженості на сьогодні. Важливою складовою є дослідження власницьких книжкових знаків. Аналіз таких позначень допомагає встановлювати походження та використання певних книжкових пам'яток, вирішувати питання автентичності та фальсифіка-

ції, а також полегшує реконструкцію цілих бібліотек.

Книжковою колекцією Кирила Розумовського захоплювалися українські та закордонні історики й мистецтвознавці, відзначаючи її багатство та розмаїття. На жаль, до сьогодні не вдалося встановити повний зміст приватної гетьманської бібліотеки та її точний кількісний склад. Полегшити роботу з пошуків книг, що належали до бібліотеки Кирила Розумовського, можуть власницькі книжкові знаки.

Автором, під час дослідження книжкової колекції Кирила Розумовського, було виявлено 4 види книжкових знаків гетьмана. За нанесення знаків приналежності видання відповідали бібліотекар та палітурники Кирила Розумовського. Відомо, що в 1799 р. у Батуринському палаці працювали 1 палітурник та 2 його учні, а також французький бібліотекар. Після отримання або ку-

півлі певного книжкового видання, Кирило Розумовський передавав його своїм палітурникам, адже у XVIII ст. зазвичай друкована продукція продавалася без палітурок, бо це вважалось справою смаку власника і тому книгопродавці рідко пропонували готову обкладинку. Також не рідко власникам доводилося самостійно розрізати сто-

Витиснені ініціали Кирила Розумовського. Книга з фондів Музею книги і друкарства України. Фото надано директором музею В. Бочковською.

рінки. У фондах Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна зберігається понад 90 примірників із приватної бібліотеки Кирила Розумовського. Завдяки цій колекції можна дослідити оправу, що створювалися спеціально для бібліотеки Кирила Розумовського. Загалом більшість книг мали картонні палітурні кришки, обтягнуті темною шкірою. Декорованими переважно були лише корінці, де золотом було витиснуто рослинний орнамент та ініціали «С.К.Р.» («Comte Kyrylo Rozumowskyi») – граф Кирило

Розумовський), або «С.Р.». Рідше декорувалася палітурна кришка: це міг бути також рослинний орнамент або ініціали Кирила Розумовського. У фондовому зібранні Музею книги та друкарства України зберігається книга, палітурна кришка якої прикрашена відтиском прізвища та ініціалів Кирила Розумовського. На оправі видання «Відкриття сокровених місцев...» витиснуто «Г. К. Г. Розумовський».

Книжкові знаки не завжди були лише зовні. У деяких книгах можна знайти й власницькі штемпелі з ініціалами «С.Р.» («Comte Rozumowskyi») та

простою графською короною. Такі штемпелі стоять на титульних та останніх сторінках. Часто як знак належності зустрічається й власноручний підпис Кирила Розумовського. Існує декілька варіацій підпису: «Au Ste Cyrillo de Razoumowski», «Президент Граф Разумовский» або «President Comte Rasoumowsky».

З вищезазначеного зрозуміло, що Кирило Розумовський приділяв велику увагу не лише змістовій наповненості своєї бібліотеки, а ще й слідкував, щоб вона була якісно впорядкована та ошатно оздоблена.

КОЗАЦЬКОМУ РОДУ - НЕМА ПЕРЕВОДУ

Марина ХАРМАК

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Надія ПРОКОПЕНКО

молодший науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Колектив заповідника «Гетьманська столиця» впродовж тривалого часу веде активну пошукову роботу, досліджуючи невідомі сторінки історії Батурина. Завдяки кропіткій праці співробітників закладу багато загублених фактів історії містечка, забуті імена громадських діячів та долі родин Батуриновичів було повернуто із забуття.

Цією публікацією розпочинаємо низку статей про родини козацького стану Батурина, доля яких яскраво ілюструє історію нашої країни XIX-XX ст. і які, попри інкорпорацію росією України, зберігали свою ідентичність з покоління у покоління та славні нащадки яких сьогодні живуть і працюють разом з нами в Батурині. Глибоке коріння, добрі справи та самоусвідомлення козацької родини Вячеслава Проценка сьогодні до вашої уваги.

Для написання даної статті нами було опрацьовано метричні книги Державного архіву Чернігівської області за 1910-1918 рр., документи архіву заповідника «Гетьманська столиця» та сімейного архіву родини Проценків.

Перші згадки про пращура Вячеслава Проценка – Пилипа Гребеника (бл. 1710 р.н.), знаходимо у Ревізії населення Батурина за 1735 р. Джерело

також засвідчує, що Пилип Гребеник був власником земельної ділянки 0,18 га та коня. Можемо припустити, що Пилип Гребеник належав до козацького стану, адже, починаючи з другої половини XVI ст. й до кінця існування козацько-гетьманської держави, одним із суб'єктів землеволодіння був козацький стан. Тож, вивчивши метричні книги Батуриницьких церков, та зіставивши отримані дані зі спогадами й документами родини Проценків, спробуємо реконструювати збереження станової ідентичності родини від Пилипа Гребеника до Вячеслава Проценка.

Тож зануримось до Батурина кінця XIX ст., де по вулиці Кривій (сучасна Згурського) вже проживає син Пилипа – Кіндрат Гребеник (1734 р.н.). Родина обробляє земельний наділ, успадкований від батька й має від того дохід. Наступними були: Іван Гребеник (1771 р.н.), його син Дмитро (1800 р.н.), Дмитрів син Овсій (1825 р.н.) та Овсїїв син – Никифор (1850 р.н.), які прожили, без сумніву, насичене життя у буремному й складному для українців XIX ст. Проте, згідно свідчень Вячеслава Проценка, не втратили станові права, мали землю, з якої й жили, тримали волів, коней, корів, овець та різну птицю. В районі Оболоння (територія між суч. вул. Шкляра, вул. Садовою та вул. 70-ї дивізії), на невеликій ділянці заболоченої землі вирощували лозу для господарських потреб.

На початок XX ст. рід продовжує молодший син Никифора Гребеника – Конон (1876 р.н.). Він мешкав з родиною у Батурині на Горбанівці й, згідно записів метричної книги церкви

Покрови за 1910 р., значився у козацькому стані. Це підтверджують й документи з сімейного архіву родини Проценків. Так, у купчій від 23 квітня 1905 р. значиться, що батуриницький козак Конон Гребеник, 1876 р.н., проживає у Батурині по вул. Горбанівка, купує земельний наділ на Горбанівці площею 0,75 га, сплативши за нього 40 рублів сріблом: «Тисяча дев'ятсот

п'ятого року квітня двадцять третього дня. Я, нижче підписалася, жителька містер-ка Батуриин селянка Олександра Євсі-йова, по чоловіку Сіда, да-ла від себе цю розписку жителю містечка Батуриина козаку Конону Ники-форову Гребенику свій город... Город цей знаходиться у містечку Батуриин, по вулиці Горбанівка розміром сімде-сята частина десятини».

Отже, починаючи з 1735 року по 1905 рік, відповідно до документів, родина зберегла станову землю, мала дохід з неї, займаючись сільським господарством, примножила статки й не втратила станові права.

Згідно записів метричних книг Покровської церкви Родина Конона Гребеника мала шестеро дітей: Андрія 1896 р.н., Михайла 1909 р.н., Володимира 1912 р.н., Тетяну 1900 р.н., Улиту 1906 р.н. та Євдокію 1921 р.н.

Проте, вже цьому поколінню козацької родини Гребеників не вдалося зберегти надбане працюрами. У 1929 р., в наслідок колективізації родина втрачає статки. Прикриваючись грабінницькими законами, комунари відібрали у родини Гребеників земельні наділи й приєднали їх до новостворених у Батурині колгоспів. Конон Никифорович чинив спротив грабінницькій політиці радянської влади, за що його було вислано до сибірського табору на 5 років. У 1937 р. Конон Гребеник повернувся до Батурина, але працювати до колгоспу так і не пішов. За це був убитий комунарами. Сини Конона Андрій, Володимир та Михайло покинули рідний дім та Батуриин. Доньок дружина Конона, Наталія Гребеник, у лихоліття Другої світової війни піднімала на ноги вже сама.

У 1951 р. найменша донька Конона Гребеника, Євдокія, вишла заміж за уродженця села Головеньки (Батуриницької волості), селянина Івана Проценка (1914-2006). Так у родині народився син Олександр та Вячеслав Проценки. Вячеслав Іванович, козацька родина якого від прадіда до батька проживала у Батурині на Горбанівці, на землі, що належала родині як станові й від покоління до покоління, попри заборони, берегла і передавала історію свого роду, виростив гідного нащадка. Сьогодні його син, Тарас Проценко, боронить Україну від зазіхань одвічного ворога, підтверджуючи українське прислів'я «Козацькому роду - нема переводу!»

Подружжя козаків Гребеників – Конон і Наталка, м. Батуриин, 1935 р. З сімейного архіву родини Проценків.

З ІСТОРІЇ ПАЛАЦУ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО: ПРОЄКТ ПРИСТОСУВАННЯ ПІД ПІОНЕРСЬКИЙ ТАБІР

**Тетяна
ОКСІНЬ**

науковий співробітник
НКЗ «Гетьманська
столиця»

У середині ХХ ст. до збереження пам'яток архітектури ставилися досить практично і здебільшого розглядали можливість пристосування їх під нові цілі. У той період, як і нині, як і 300 років тому, імперська влада була послідовною у знищенні історичного надбання українців. Її метою завше було не зберегти, а стерти історичну пам'ять. Їх ганебні вчинки маскувалися добрими намірами. Так, згідно рішення, Виконкому у справах будівництва і архітектури Чернігівської обласної ради депутатів трудящих, пристосування будівлі та території палацово-паркового ансамблю гетьмана Кирила Розумовського під піонерський табір у 1967–1969 рр. розглядали як реставрацію.

На середину ХХ ст. були втрачені два бічні флігелі палацово-паркового ансамблю та парк. Єдиною вцілілою будівлею залишився центральний корпус палацу, що з 1963 р. має статус пам'ятки архітектури та містобудування національного значення. Тому увага була зосереджена на ньому. Ця будівля вимагала особливого підходу і максимального невтручання у сервісний вигляд та планування.

Згідно з документами, які зберігаються в Державному архіві Чернігівської області та НДІПІ «УкрНДІ-проектреставрація», палацово-парковий ансамбль мали перетворити на всесезонний піонертанір на 116 місць. На першому та другому поверхах палацу планували розмістити основні приміщення: читальний зал, бібліотеку,

ізолятор на 2 ліжка, кабінет лікаря, гардероб, кінозал на 80–100 чол. На цокольному поверсі (напівпідвал) – харчоблок. Проект також передбачав благоустрій території та розміщення на ній допоміжних будівель. Так, улітку на території палацово-паркового ансамблю мали облаштувати наметове містечко, що дозволило б збільшити кількість відпочивальників, а також будівництво споруд літнього типу.

Для забезпечення піонерського табору необхідними комунікаціями – водою, опаленням, електрикою – вирішили задіяти Батуринське відділення «Сільгосптехніка», розташоване неподалік палацово-паркового комплексу. Однак потужність водогону підприємства виявилася замалою, щоб подати воду до 3 поверху. Виникли проблеми і з освітленням. Його можна було зробити лише тимчасовим – на період проведення будівельних робіт. Адаже потужність електростанції підприємства, 80 кВт, ледве покривала потреби самої організації. Щоб на постійній основі заживити палац К. Розумовського, потрібно було розширити котельню підприємства та замінити котел, облаштувати електростанцію.

З 1968 р. почали реалізовувати проект. Роботи розділили на I та II черги – протиаварійні заходи та ремонтно-реставраційні роботи, кошториси яких становили, відповідно, 190,75 тис. руб. та 888,87 тис. руб. На території палацово-паркового ансамблю провели геодезичну зйомку, дослідили та склали опорний план території та будівлі. Роботи виконували інженери Орлов та Докторов (ініціали не вказано), документацію перевіряв Ю. Г. Лифар. Під час обстеження було виявлено, що територію у придатних для оброблення місцях працівники підприємств Батурина використовують як городи, поруч розташовані будівлі барачного типу, підпорядковані місцевій комунальній організації, також на території є розриті місця і руїни давніх споруд. Розпочали-

План I поверху палацу Кирила Розумовського, 1967 р., зібрання «УкрНДІпроектреставрація», фонд 166.

ся роботи з відновлення втрачених елементів будівлі, зокрема, тераси з колонадою, сходів, а також відсутніх перекриттів. Будівництво покладали на підрядну будівельну організацію – Чернігівську міжобласну науково-реставраційну майстерню №3. Окрім того, розробили робочі креслення з планування приміщення та території. На час проведення реставраційних робіт провели тимчасові електролінії, водопривід та тепло-трасу.

Проаналізувавши план I поверху палацу за 1967 р., зрозумілим стає, що жодних вимог щодо збереження пам'ятки національного значення не було дотримано. На плані першого поверху позначені місця нової кладки та демонтаж старої. Це суттєво змінювало планування залів, а отже – не відповідало оригіналу, йшло в розріз з їх первісним призначенням.

У зібранні Національного заповідника «Гетьманська столиця» зберігаються важливі свідчення – фото та спогади про реставрацію 1967–1969 рр. Зокрема, бахмацький краєзнавець Я. М. Скокан (1937 р. н.) згадує: «В 1968 р. я знову приїхав до Батурина, підійшов до палацу. Отара кіз паслася на території біля споруди. Тривали реставраційні роботи, робили покрівлю, ремонтували стелю та інше. Але цього разу об'єкт знаходився під охороною».

Отже, у 1967 р. розпочалася реставрація палацово-паркового ансамблю гетьмана Кирила Розумовського. Над проектом працювали як обласні, так і столичні спеціалісти. У процесі реставрації були порушені вимоги щодо збереження пам'яток національного значення, зокрема, було переплановано зали. З позитивних моментів можна виокремити проведення науково-дослідних робіт та протиаварійних заходів, що укріпили будівлю палацу. Відсутність постійного технічного функціоналу, зокрема електрики, водопроводу, опалення, унеможливили завершення реставраційних робіт та відкриття піонерського табору.

Палац гетьмана К. Розумовського, фото 1955 р., зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця».

КОМУНІЗМ І НАЦИЗМ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ЗА ДОКУМЕНТАМИ БАТУРИНСЬКОЇ РОДИНИ БІЛИК

Наталія ДРОБЯЗКО

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

До написання цієї статті нас підштовхнули сучасні події в нашій державі. Війна, якої, здавалося б, не має бути в розвиненому ХХІ столітті, триває. Увесь світ із жахом дізнається про варварства російської армії в окупованих нею українських містах і селах. Але ж скільки окупацій випало на долю українського народу і у минулому, ХХ столітті. Писемні свідчення про них збереглися у родинному архіві батурянки Наталії Миколаївни Білик (1954 р.н.). Документи її сім'ї дозволяють увявити реалії життя українців під час комуністичної і нацистської окупації і розібратися, яка з них була страшнішою.

Дід Наталії Миколаївни, Петро Пилипович Білик (1879-1953) з дружиною Оленою Мойсеївною (1878-1946), мешкали у Батурині на території Гончарівки – колишньої резиденції гетьмана Івана Мазепи. Родина мала десять дітей: 5 синів і 5 доньок. Родина господарювала на землі, отриманій у спадок від батька Петра Пилиповича. Разом з дітьми вони висадили великий фруктовий сад з 400 дерев, тримали велике господарство.

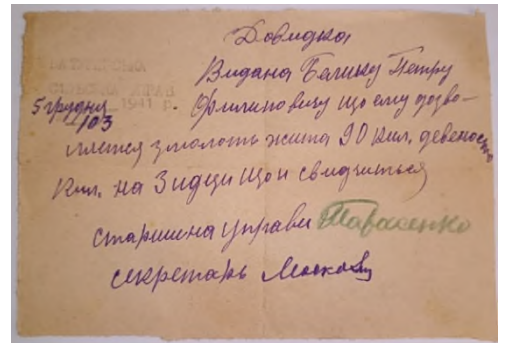
Після встановлення радянської влади в Батурині (1924 р.), як і по всій території окупованої більшовиками України, розпочалося розкуркулення заможних родин. Родину Біликів сплатили особливо не турбували, вони вражались «середняками». Проте вже у січні 1931 р. родина все ж отримала сповіщення від Батуринського сільськогосподарського товариства про обов'язкове сприяння м'ясозаготівлі: «Громадянину Білик Петру Пилиповичу. Постанова президії с/ради від 09.01.1931 р. та комісії сприяння м'ясозаготівлі. Вам доведено тверде завдання здати 1 корову. Яку ви повинні здати не пізніше 12 січня 1931 р. до виробничого пункту. В разі не здачі в зазначений термін буде накладено штраф в п'ятиразовому розмірі базарної вартості даної худоби». 18 грудня 1931 р. родина Біликів здала корову, бичка й дві телиці. Після такого здирства, щоб врятувати дітей від голодної смерті, Петро Пилипович прийняв рішення записатися до колгоспу. Цей крок дався йому нелегко. В той час, на початку 1933 р., на південно-східній околиці Батурина формувався колгосп «Червоний маяк». Петро Білик вступив до нього, передавши туди і частину власного сільськогосподарського реманенту. Згодом в Біликів відібрали й більшу частину орної землі і лугу. Відійшов у власність колгоспу і молодий, квітучий сад.

Прагнучи відновити справедливість та отримати компенсацію за сад, Петро Пилипович написав заяву до голови Президії Верховної Ради в Москву. 27 травня 1939 р. він отримав «втішну» відповідь: «У відповідь на заяву повідомляємо, що по вашій справі про компенсацію вартості фруктових дерев, що відійшли в користування колгоспу, Ви можете подати позов колгоспу через народний суд».

А скільки ще було різних зобов'язань у батуринських родин, що вступили до колгоспів! Кожна така родина щорічно укладала договір з районною філією «Заготльону» на контракцію з урожаю конопель. Так родина Біликів у 1938 р. була зобов'язана виростити на своїй землі та здати 460 кг трести і 123 кг насіння конопель. В посівну 1940 р. їм було доведено висіяти 0,07 га конопель та 0,45 га картоплі. Окрім того, ще й обробити землю для власних потреб і ходити на роботу до колгоспу.

Обов'язкові ж зобов'язання по м'ясозаготівлі для даної родини припинилися тільки тоді, коли, як свідчить документ 1940 р., діти подорослішали і пішли у самостійне життя. При батьках залишився син Микола (1910-1969) – інвалід дитинства по зору й комісія «райуполнаркомзагу» на чолі з Колодечевським визнала родину як «пристарілу».

У вересні 1941 р. нацистські війська окупували Батурин. 75 юнаків та дівчат вивезли на примусові роботи до Німеччини. Партійних активістів, що залишилися, було розстріляно. Окупувавши Батурин, німецька адміністрація почала тут «господарювати» – наводила лад за рахунок місцевого населення. Родини почали отримувати квитанції на різні грошові стягнення. Так сім'я Петра Білика отримала квитанцію на виплату адміністрації села грошової допомоги на поновлення руйнувань та утримання лікарень і установ на суму 20 крб.

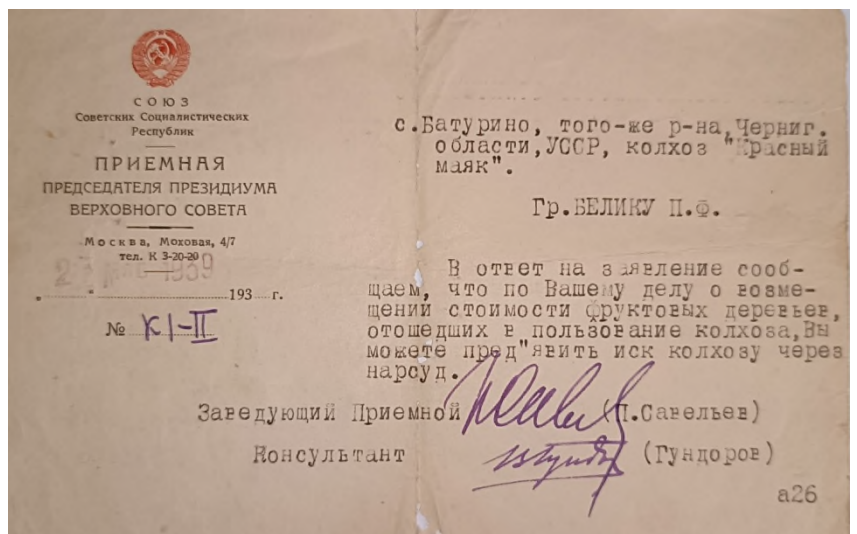

Документ 1941 року з родинного архіву Наталії Білик

Того ж місяця Петро Пилипович звернувся до управи за дозволом змолоти 90 кг жита і отримав позитивну відповідь. Це говорить про те, що останню зернину у людей не забирали.

Серед документів родинного архіву Біликів збереглося розпорядження німецького комісаріату про норму здачі картоплі з урожаю 1941 р. – 305 кг, зібраних з 0,61 га. У документі також повідомлялося, що картоплю зберігатиметься у погребі родини і забереться при необхідності. Тобто, якщо в цьому не буде потреби, у родині її не заберуть.

Отже, завдячуючи цим документам, ми можемо порівняти ставлення до селянина-трудівника українця двох тоталітарних режимів – радянського комуністичного і гітлерівського нацистського. Одні для створення СОЗів та колгоспів примусово відбирали все, а хто чинив спротив – відправляли в заслання. Інші – сприяли відновленню інфраструктури. Сьогодні ми зіткнулися із набагато жорстокішим ворогом – «рашистом». Він є нащадком того комуніста, який безжалісно відбирав останнє. З ним пліч-о-пліч, в роки Другої світової війни, українці гнали фашистів і не підозрювали, що поряд стоїть страшніший супостат, який так і не позбувся імперських амбіцій, замахнувся на територіальну цілісність України і продовжує геноцидальну війну проти її народу.

Документ 1931 року з родинного архіву Наталії Білик.

АРХЕОЛОГІЧНИЙ ЛІТОПИС БАТУРИНА. ДО 30-РІЧЧЯ ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»

Юрій СИТИЙ

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Людмила

МИРОНЕНКО

молодший науковий співробітник
Інституту археології НАН України

Батурин – невеличке містечко на березі річки Сейм у Чернігівській області, відоме широкому загалу своєю героїчною історією. У листопаді 1708 р. внаслідок штурму російськими військами, тодішня столиця та гетьманська резиденція за наказом Петра I була

піддана вогню у покарання за перехід гетьмана Івана Мазепи на бік Карла XII. Населення міста та його оборонці були жорстоко винищені. Наслідки цієї події виявилися настільки катастрофічними, що Батурин у своїх розмірах зміг відновитися лише через понад пів століття, за гетьмана Кирила Розумовського. Він і повернув місту статус столиці, який залишився за ним аж до ліквідації Гетьманщини у 1764 р.

Ототожнення Батурина з опальним гетьманом Іваном Мазепою сприяло появі певного «ідеологічного прокляття», що у радянські часи змушувало дослідників обходити цю пам'ятку стороною. І саме здобуття Україною Незалежності дало початок проведенню у 1995 р. перших археологічних робіт на території новоствореного (в 1993 р.) заповідника «Гетьманська сто-

*Цитадель Батуринської фортеці: дослідження укріплень і забудови.
Фото 2006 р.*

лиця». Як наслідок, на сьогодні вже майже за 25 років щорічних розкопок вдалося детальніше вивчити основні віхи історії міста, планування його складових частин, а також скласти уявлення про матеріальну культуру тогочасного суспільства. На території сучасного Батурина та в його околицях найдавніші поселення виникли ще за доби неоліту. Пізніше тут перебували культури бронзової та ранньої залізної доби, зафіксовані й матеріали раннього середньовіччя та Давньої Русі. Останній етап завершився в другій половині XIII ст. внаслідок монгольських погромів. Однак дослідженнями останніх трьох років встановлено, що життя на території Батурина не зупинилось і в іншій частині

міста тривало аж до XIV ст.

Найяскравішою сторінкою історії Батурина є доба козаччини. Засноване Річчю Посполитою у 20-х роках XVII ст. як форпост на кордоні з Московською державою, місто вже за півстоліття, у 1669 р., стало другою столицею Гетьманщини.

Але суттєвих культурних і соціальних зрушень Батурин зазнав за правління гетьмана Івана Мазепи, у 1687–1708 рр. Загалом, у середині XVII – на початку XVIII ст. Батурин склався з Цитаделі, укріпленої горами та ровом Фортеці, посаду, подолу, Батуринського Миколаївського Крупицького монастиря, а також хуторів і замських садів козацької старшини. На сьогодні археологам вдалося провести розкопки на території майже кожної з цих структурних частин.

Перлиною міста XVII – початку XVIII ст. була Цитадель – гетьманська резиденція, найбезпечніша частина міста, захищена потужними дерев'яними укріпленнями. У 2006–2008 рр. під час розкопок рову, ближче до його дна, дослідники виявили залишки дерев'яних колод від обкладки схилів рову та дерев'яні опори мосту, що вів через рив з Фортеці до Цитаделі. Біля опор на дні рову знайдено найбільше скупчення уламків керамічних люльок, що, вірогідно, належали охоронцям Цитаделі. Центральним об'єктом, дослідженим на Цитаделі, є гетьманський дерев'яний палац. Він мав значні розміри 21 x 25 м та опалювався вишуканими кахляними печами. У цій частині міста археологи в різні роки зафіксували залишки кам'яниці, дерев'яної наземної церкви із цвинтарем навколо, та безліч житлових споруд. Також у 2008 р. на Цитаделі проведено дослідження підземного ходу, що вів до гирла рову у бік заплави.

*Дослідження рову Цитаделі із залишками дерев'яних конструкцій.
Фото 2008 р.*

(Далі буде)

БАТУРИН НА ДАВНІХ СВІТЛИНАХ

Вже багато років співробітники заповідника «Гетьманська столиця» формують колекцію фотознімків Батурина кінця XIX – початку XX ст. Здебільшого це світлини місцевого фотографа Миколи Боканя. Він мав свою фотомайстерню в Батурині й захоплювався історією. Тому саме він зробив значну кількість фотознімків архітектурних та історичних пам'яток Батурина, його вулиць і мешканців.

Науковці заповідника «Гетьманська столиця» вивчають та зберігають історико-культурну спадщину Батурина. Збережені до сьогодні будівлі є пам'ятками містобудування Батурина і захищаються українським та міжнародним правом.

Центр Батурина. Фото 1908 р.

На фото зображено прохід драгунського полку по центральній вулиці Батурина. Військові прямують з показових виступів, які проходили на плацу біля Сейму. Ліворуч на фото - деповерхова будівля готелю, побудована в середині XIX ст., праворуч - торгові ряди. Ця вулиця зберегла розпланування та значну частину забудови XIX - початку XX ст. до сьогодні.

До друку підготувала

Любов КІЯШКО

заступник генерального
директора з наукової роботи
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

**Паромна переправа через річку Сейм.
Фото 1908 р.**

**Будівля Батуринського волосного правління.
Фото 1908 р.**

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 2007

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Сасенко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Нікітіна Анастасія Василівна

Паламарюк Ірина Юріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії